

Nuri Yıldırım

1969 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun olmasının ardından aynı fakültede asistan olarak göreve başlamış, 1978 yılında doçent olmuştur. 1973-1975 yılları arasında UNDP bursu ile University of California (Berkeley), 1979-1981 arasında Türkiye-SSCB Kültürel İşbirliği Programı'ndan yararlanarak Moskova Devlet Üniversitesi (MGU) İktisat Bölümü'nde misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. 12 Eylül döneminde (1983) üniversitedeki görevinden ayrılmak zorunda bırakılan Nuri Yıldırım, 1989-2000 yılları arasında çeşitli Türk banka ve firmalarını temsil Moskova'da görev yapmış, bu sayede Rus dili ve kültürünü öğrenme fırsatı bulmuştur. 2000 yılında öğretim üyeliğine dönerek Yıldız Teknik Üniversitesi (İİBF) İktisat Bölümü'nde çalışmaya başlamıştır. 2007 yılında profesör unvanını almış, 2010 yılında bu üniversiteden emekli olmuştur. İktisat alanındaki kitap ve makaleleri dışında Rus edebiyatı üzerine çalışmaları ve Rusçadan Türkçeye edebiyat çevirileri bulunmaktadır. Nuri Yıldırım'ın Yordam Edebiyat'tan çıkan çevirileri şunlardır:

Çehov'dan *Seçme Öyküler-3: Uzun Hikâyeler ve Seçme Öyküler-4: Kısa Hikâyeler* (Nisan 2019), Gonçarov'dan *Oblomov* (Aralık 2017), Dostoyevski'den *Yeraltından Notlar* (Eylül 2018), Lermontov'dan *Zamanımızın Kahramanı* (Kasım 2019), Gogol'den *Ölü Canlar* (Mart 2020), *Palto* (Ekim 2020) (*Шинель-Şinel*). Nuri Yıldırım'ın, Rusçadan yaptığı *Geçmişim ve Düşüncelerim* çevirisi ilk kez yayımlanmaktadır.

Eserin orijinal adı:

БИЛОЕ İ DUMI - Былое и думы

çeviriye esas alınan metin

A.İ. Herzen, *Toplu Eserler*, 30 cilt,

SSCB Bilimler Akademisi, 1954-1966, Moskova, cilt 8.

GEÇMİŞİM VE DÜŞÜNCELERİM / A.İ. HERZEN

BİRİNCİ CİLT

I. KISIM: Çocukluk dönemi ve üniversite (1812-1834)

II. KISIM: Hapislik ve Sürgün (1834-1838)

İKİNCİ CİLT

III. KISIM: Vladimir Na Klyazme (1838-1839)

IV. KISIM: Moskova, Petersburg ve Novgorod (1840-1847)

ÜÇÜNCÜ CİLT

V. KISIM: Paris – İtalya – Paris (1847-1852)

VI. KISIM: İngiltere (1852-1864)

DÖRDÜNCÜ CİLT

VII. KISIM: Özgür Rus Basımevi ve *Çan* dergisi (1858-1862)

VIII. KISIM: Seçme parçalar, alıntılar (1865-1864)

ALEKSANDR İVANOVIÇ HERZEN

GEÇMİŞİM VE
DÜŞÜNCELERİM

BİRİNCİ CİLT

ÇOCUKLUK, HAPİS VE SÜRGÜN

HATIRAT

TÜRKÇESİ
NURİ YILDIRIM

yordam
edebiyat

Yordam Edebiyat: 133 • Geçmişim ve Düşüncelerim Cilt: I • Aleksandr İ. Herzen
ISBN 978-605-172-651-9 - ISBN 978-605-172-650-2 (Tk) • Türkçesi: Nuri Yıldırım
Düzeltilme: Didem Gerçek • Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • Sayfa Düzeni: Gönül Göner
Birinci Basım: Şubat 2024
© Nuri Yıldırım, 2024; © Yordam Kitap, 2024

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamEdebiyat • www.twitter.com/YordamEdebiyat
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

GEÇMİŞİM VE
DÜŞÜNCELERİM

HATIRAT

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ / <i>Nuri Yıldırım</i>	9
ÖNSÖZ	41
BİRİNCİ KISIM ÇOCUK ODASI VE ÜNİVERSİTE (1812-1834)	
I. BÖLÜM	49
Dadım ve <i>La grande armée</i> (Büyük Ordu) – Moskova yangını – Babam Napolyon’un huzurunda – General İlovayski – Fransız esirlerle yolculuk – Yurtseverlik (patriotizm) – K. Kalo – Genel yurtluk yönetimi – Toprakların paylaşımı – Senatör	
II. BÖLÜM	70
Dadılarının konuşmaları ve generallerin sohbeti – Çekingen, sıkıntılı durumum – Rus Ansiklopedistleri – Can sıkıntısı – Hizmetçi kız odası ve dış oda – akait kitabı ve İncil	
III. BÖLÜM	101
I. Aleksandr’ın ölümü ve 14 Ekim – Ahlaki uyanış – Terörist Bouchot – Korçevalı kuzen	
IV. BÖLÜM	128
Nik ve Serçe Tepeleri	
V. BÖLÜM	142
Ev yaşamının ayrıntıları – XVIII. yüzyılda Rusya’da insanlar – Evimizde günlük hayat – Misafirler ve habitués – Zonnenberg – Erkek oda hizmetçisi [şahsi uşak] ve diğer konular	
VI. BÖLÜM	166
Kremlin Etüt Dairesi – Moskova Üniversitesi – Kimyacı – Biz – Malov olayı – Kolera – Filaret – Sungurovski Davası – V. Passek – General Lesovski	
VII. BÖLÜM	220
Üniversite bitiyor – F. Schiller dönemi – İlk gençlik ve bohem hayat – Saint-Simonizm ve N. Polevoy	
EK: POLEJAYEV	239

İKİNCİ KISIM
HAPİS VE SÜRGÜN (1834-1838)

VIII. BÖLÜM	247
Kehanet – Ogaryov’un tutuklanması – Yangın – Moskova liberali – M.F. Orlov – Mezarlık	
IX. BÖLÜM	258
Tutuklanışım – Vicdan sahibi, tarafsız arabulucu (hakem) – Preçistenski polis merkezinin kalemi – Ataerkil (patriarkal) mahkeme	
X. BÖLÜM	264
Kulenin altında – Lizbon’lu semt polisi – Kundakçılar	
XI. BÖLÜM	275
Krutitski kışlaları – Jandarma hikâyeleri – Subaylar	
XII. BÖLÜM	284
Soruşturma – Senior Golitsın – Junior Golitsın – General Staal – Hüküm – Sokolovski	
XIII. BÖLÜM	302
Sürgün – Belediye başkanı – Volga – Perm	
XIV. BÖLÜM	320
Vyatka – Yazı işleri bürosu ve zatialilerinin yemekhanesi – K. Ya. Tyufyayev	
XV. BÖLÜM	342
Memurlar – Sibirya genel valileri – Yırtıcı polis komiseri – Yumuşak huylu yargıç – İlginç ilçe polis müdürü – Havari Tatar – Kadın cinsiyetli oğlan – Patates terörü vb.	
XVI. BÖLÜM	372
Aleksandr Lavrenteviç Vitberg	
XVII. BÖLÜM	389
Veliaht Prens [Çareviç] Vyatka’da – Tyufyayev’in düşüşü – Vladimir’e nakil – Komiser soruşturmada	
XVIII. BÖLÜM	400
Vladimir’deki hayatımın başlangıcı	
HERZEN KRONOLOJİSİ	409

SUNUŞ

Nuri Yıldırım

İnsanları ancak onların düşlerini onlardan daha berrak görerek etkileyebilirsiniz, kendi düşüncelerinizi onlara bir matematik teoremini kanıtlar gibi göstererek değil!¹

Aleksandr Herzen

Herzen'in başyapıtı *Geçmişim ve Düşüncelerim (Biloe i Dumı)* 19. yüzyılda Rusya'da ve Avrupa'da yazılmış en kapsamlı otobiyografilerden biridir. Rus edebiyatı uzmanı Frank F. Seeley'in dediği gibi, "Tarihsel olayların etkileri, [Herzen'in içinde yetiştiği] üç büyük Avrupa kültürünün keşişimi, karmaşık, psikolojik çapraz etkileşimlerin stres ve meydan okumaları Rus edebiyatının en iyi otobiyografilerinden birine materyal sağlamak üzere birleşti."² Herzen'in, Londra'ya yerleştikten sonra Kasım 1852'den itibaren yazmaya başladığı ve 1868'e kadar, on beş yıl aralıklarla yazımını sürdürdüğü hatıraları 1800-1870 dönemi Rusya'sının ve Avrupa'sının tarihsel olayları ve kişileri bakımından âdeta bir panoramasıdır. Hatıralarda, olayların gelişimini başlarda küçük Saşa'nın³ dadısının, mürebbiyesinin ya da babanın misafirlige gelen general arkadaşlarının anlattıklarından, daha sonraları ise doğrudan Herzen'in ağzından öğreniyoruz. Barış görüşmesi yapmak için Moskova'da muhatap

1 A.İ. Herzen, *Toplu Eserler*, 30 cilt, SSCB Bilimler Akademisi, 1954-1966, Moskova. Alıntı: cilt 11, s. 509.

2 Frank Friedeberg Seeley, "Herzen's 'Dantean' Period", *The Slavonic and East European Review*, cilt 33, No. 80 (Aralık 1954), s. 44-74.

3 Saşa: Aleksandr adının küçültülmüş şeklidir.

bulamayan Napolyon'un Herzen'in babası ile Çar'a mektup göndermesini, Moskova yangınlarını, Despot Çar I. Nikolay rejiminin zorbalıklarını, Dekabristlerin idamını, Moskova Üniversitesi'ndeki "krujok"ları [çevre, grup], 1830 ve 1848 Avrupa devrimlerini, Londra'da yayımlanan, Rusya'nın en etkili muhalefet gücü hâline gelen *Çan [Kolokol]* gazetesinin Rusya'nın en ücra köşelerine, hatta sarayın içine kadar girişini izliyoruz. Unesco'nun Herzen biyografisinin yazarı M. Partridge'in dediği gibi, "Hayatı tarihle bu kadar iç içe geçmiş başka bir kişi bulmak kolay olmasa gerek."⁴

Geçmişim ve Düşüncelerim (buradan itibaren *G&D* olarak zikredilecektir) sadece bir hatırat değil, aynı zamanda 19. yüzyılın büyük Rus romanlarına denk bir edebiyat şaheseridir. Herzen'in şiirsel ve akıcı dili, yüksek belagati, ince hicvi her satırında kendini hissettirmektedir. Eser hatırat tarzı yanında roman, deneme, komedi, gazetecilik, portre tasviri gibi pek çok başka edebiyat tarzı çerçevesinde yazılmış bölümler ve pasajlar içerir. Birçok yazar ve eleştirmen eserin "çocukluk" bölümünün Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ını anımsattığını söylemiştir. Herzen hatıralarını yazmaya başladığında arkadaşı Mariya Kasparovna Reichel'e yazdığı 5 Kasım 1852 tarihli mektubunda amacı ve izleyeceği yol konusunda bize ipucu vermektedir: "...hatıralarımı yazmak için içimde çılgınca bir arzu doğdu, Rusça olarak yazmaya başladım. ...Fakat şu şekilde yazmalı, kendi meselelerimle ilgili anılarımı değil, 'Dichtung und Wahrheit'⁵ yazacağım." Buradan Herzen'in baştan beri dar anlamda hatırat yazmak için yola çıkmadığını, şiirselliği ağır basan, gerçeğe sadık edebî bir eser yazmayı hedeflediğini görüyoruz.

Aile Ortamı ve Çocukluğu

Yakovlev ailesi Moskova'nın en eski, büyük toprak sahibi, zengin ailelerinden biriydi, hatta Romanov ailesiyle uzaktan bir akrabalık ilişkilerinin olduğu söylenir. Yakovlev'in üç erkek, iki de kız kardeşi

4 Monica Partridge, *Alexsandr Herzen, 1812-1870*, Unesco'nun 'Prominent Figures of Slav Culture' serisi, Paris, 1984.

5 (Alm.) Şiir/şiir sanatı ve hakikat.

vardı, altı kardeşiler. Erkek kardeşler moda uyararak geleceklerini askerî hizmete bağladılar, ancak muhafız alayının disiplinine uyum sağlayamadıkları için yüzbaşılıktan öteye geçemediler, yasal haklarını kullanarak erken emekli olup uzun yıllar Avrupa ülkelerinde amaçsızca dolaşıp durdular, Rus edebiyatındaki “lüzumsuz adam” tiplerinin ilk örnekleri oldular.⁶ İçlerinden sadece anılarda “Sena-tör” diye çağrılan Lev Yakovlev (1764-1839) kamu görevini sürdürdü. Bu dört erkek kardeşin bir özelliği de hiç evlenmemeleri ve kendi serflerinden evlilik dışı çocuk yapmalarıydı. Yakovlev kardeşler evlilik dışı çocuklular ailesi olarak ün yapmıştı. En büyük kardeş, skandallarıyla ünlü Aleksandr A. Yakovlev (1762-1825) güzel serf kızlardan koca bir harem kurmuş, bu kadınlardan sayısız gayrimişru çocuk yapmıştı. Bu çocuklardan biri de Herzen’in ileride evleneceği Natalya Aleksandrovna Zaharina idi. Natalya’yı halası Prenses Hovanskaya vasiliği altına almış, serflikten kurtararak ona soyluluk sağlamıştı. Aleksandr Yakovlev, mirası diğer kardeşlerine geçmesin diye ölmeden önce, anılarda “Kimyacı” diye adlandırılan evlilik dışı oğlunun serf annesiyle evlenerek oğluna soyluluk unvanı kazandırdı.

Herzen’in, yarım kalmış, *En Öncelikli Görev* (*Долг прежде всего*) (1847-51) adlı romanında tasvir edilen soylu aile gelenekleri, boğucu, korkutucu baba evi düzeni, evlilik dışı doğan çocukların içler acısı durumları büyük ölçüde Yakovlev kardeşlerin portresidir. Onların hayatlarındaki uygarlık-barbarlık çelişkileri ve çatışmaları Herzen’in her türlü otoriteyi reddeden, özgürlüğe aşırı düşkün kişiliğinin gelişiminde belirleyici rol oynamıştır.

Herzen *G&D*’de babasının ve amcalarının kuşağını şöyle tasvir etmektedir: “*Rusya’da bu güçlü Batı rüzgârından etkilenen kişiler arasından tarihsel figürler çıkamadı, bunlar sadece eksantrik [ayrık] insanlar olarak kaldılar. İçeride yabancı, dış ülkelerde yabancı, aylak seyirciler, Rusya için Batı önyargılarıyla, Batı için Rus alışkanlıklarıyla bozulmuş kimseler... Bir tür entelektüel lüzumsuzluğu [faz-*

6 Geniş bilgi için bkz. E. H. Carr, *The Romantic Exiles*, 1933 (Dipnotlar 1949 Penguin Books baskısından) ve Martin Malia, *Aleksandr Herzen and the Birth of Russian Socialism*, The Universal Library, N.Y., 1965.

lalığı temsil eden bu insanlar yapmacık bir hayat, şehvani hazlar ve dayanılmaz bir egoizm içinde kaybolup gittiler.” (G&D, s. 143)

Herzen’in, iyi bir eğitim görmüş, Fransızca’yı Rusçadan daha iyi konuşan, kültürlü ve zeki bir insan olan babası İvan Yakovlev, on yıl Avrupa’da aylak aylak dolaştıktan sonra 1811’de Luise Haag adlı 16 yaşında, Stuttgart’lı bir Alman kızıyla birlikte yurda döndü. Küçük bir memur kızı olan Haag ailesinden kaçmıştı, pasaportu yoktu, Alman sınırını erkek kıyafeti giydirilip İvan Yakovlev’in bir hizmetkârı imiş gibi gösterilerek geçmesi sağlanmıştı. Evlenmeye niyeti olmadığı halde [muhtemelen düşük sosyal statüsü dolayısıyla] İvan Yakovlev’in Haag’ı Rusya’ya niçin getirdiği sorusu yanıtız kalmaktadır. Bir yıl sonra 25 Mart (6 Nisan) 1812’de Herzen dünyaya geldi. Resmî evlilik bağı olmadığı için Yakovlev’lerin evlilik dışı çocuk yapma geleneği bu kez de bozulmadı, baba “kalbin çocuğu” anlamında (*Herz Almanca kalp demektir*) Herzen soyadını verdi çocuğa. İvan Yakovlev’in daha önce serf bir kadından olma Yegor adlı bir çocuğu daha vardı, ona da Herzen soyadını vermişti. Natali gibi Yegor’u da yine halası Prenses Hovanskaya himayesine almış, ona soyluluk sağlamıştı.

Baba Yakovlev asık suratlı, insanları sevmeyen ya da sevgisini belli etmeyen, kimseye güvenmeyen, içine kapalı, hastalık hastası bir adamdı. Anılarda Herzen babasını şöyle tasvir eder: “*Onun ruhunu dolduran bu kinci alayın ve asabiyetin, güvensizliğin, insanlardan kaçışın, içini yiyip bitiren bu can sıkıntısı ve gücencikliğin nereden geldiğini hiçbir zaman tam olarak anlayamadım. Acaba güvenemeyip kimseye açmadığı, kendisiyle birlikte mezara götürdüğü bir sır, bir anı mı söz konusuydu, yoksa birbirine tamamen zıt iki şeyin, on sekizinci yüzyılın ve Rus hayatının karşı karşıya gelmesi ve kaprisli yabancılaşmanın gelişimine müthiş yardım eden üçüncü bir öğenin, toprak aristokrasisi aylaklığının işe karışmasıyla ortaya çıkan olağan bir sonuç muydu?*” (G&D, s. 142-143)

Herzen, anılarında baba evini çocuk yaşta terk eden, eğitimsiz annesine çok az yer ayırmış, onu şöyle tasvir etmişti: “*Annem gerçekten de pek çok tatsızlık, üzüntü yaşadı. Olağanüstü iyi yürekli, fakat*

zayıf iradeli bir kadın olarak babamın baskıcı tutumu altında büsbütün ezildi.” (G&D, s. 70) Baba ile anne büyük evin ayrı bölümlerinde, baba alt katta, anne, Saşa ve Yegor ile birlikte üst katın bir kanadında yaşamaktaydılar. Anne serften daha yüksek bir statüye sahip olmakla birlikte tam olarak evin hanımı sayılmıyordu. Küçük Saşa mürebbiye ile dadının kendi aralarında şöyle konuştuklarını hatırlar: “ ‘Doğrusu, eğer ben hanımefendinin yerinde olsaydım,’ diyordu Madam Proveau, örneğin, ‘kalkıp doğruca Stuttgart’a giderdim, iyi gün mü görüyor sanki, sürekli kaprisler, üzüntüler, ölesiye can sıkıntısı...’ Vera Artamonovna tığıyla beni göstererek: ‘Şüphesiz, onun elini kolunu bağlayan şey işte bu!’ diyordu. ‘Beraberinde götürse nereye götürecekt? Ne için? Onu burada bırakıp gitse çocuğa yazık, evimizdeki düzeni düşününce, yabancı biri bile acır ona!’ ” (G&D, s. 71)

Küçük Saşa'nın kendi durumunu, evlilik dışı bir çocuk olduğunu öğrenişi anılarda şöyle yer almaktadır: “Kendi durumumla ilgili olarak on yaşına kadar bana garip görünen, özel herhangi bir şey hissetmedim; babamın evinde yaşadığım, evin babamın kaldığı yarısında ağırbaşlı olmam gerektiği, annemin yaşadığı diğer yarısında ise istediğim kadar bağırıp yaramazlık yapabileceğim düşüncesi bana çok doğal ve sıradan görünüyordu... Her şey kendi düzeninde yürüyordu, bu arada ben yavaş yavaş düşünmeye, soru sormaya başladım... Kaçamak imalar, ihtarlar, dikkatsizce sarf edilen sözler dikkatimi çekmeye başladı... Bir keresinde kulak kesilerek bir hafta içinde babamla annemin tanışmalarını, annemin baba evini terk etmeye nasıl karar verdiğini, Cassel’deki Rus elçiliğinde Senatör’ün konutunda nasıl saklandığını⁷, erkek elbisesi giyerek sınırı nasıl geçtiğini tüm ayrıntısıyla öğrendim; bütün bu bilgileri hiç kimseye tek bir soru dahi yöneltmeden elde ettim.” (G&D, s. 71)

Her ne kadar Herzen anılarında 10-12 yaşlarında gerçekleştirdiği bu keşfin kendi psikolojisi üzerindeki etkisi konusunda suskun kalsa da gururlu, duygusal ve çok zeki bir çocuk olan Saşa'nın derin bir travma yaşadığı kuşku götürmez. Bunu anılarda akrabalarından söz ediş biçiminden de açıkça görebiliyoruz. Hiçbir zaman “amcam”, “halam” demiyor, “babamın büyük kardeşi”, “babamın kız kardeşi”

7 Herzen’in amcası Lev Yakovlev [Senatör] o dönemde Kassel’de Rus kültür ataşesi idi.

diyor, “senatör amcam” demiyor, sadece “Senatör” diyor. Yakovlev soyadını taşımadığı için kendini aileden saymadığı çok açık biçimde belli oluyor. *En Öncelikli Görev* adlı bitmemiş romanında işlediği konulardan biri de aristokrasi içinde evlilik dışı ilişkiler ve doğan gayrimeşru çocukların çektiği acılardı.

Baba İvan Yakovlev sevgisini belli etmemekle birlikte küçük Saşa’yı seviyor, onu evin en değerli üyesi olarak görüyordu, fakat buna rağmen ona hareket serbestisi vermiyor, sokağa çıkmasına, arkadaş edinmesine engel oluyordu. Saşa serf çocuklarıyla oynamayı çok seviyordu, fakat bu ona kesinlikle yasaktı. “*Noksanlığını çektiğim belki tek bir şey vardı, arkadaşı! Zira bütün çocukluğumu yalnızlık içinde geçirdim, dolayısıyla, bu yönden hiç şımartılmadım,*” diye yazacaktı anılarında (G&D, s. 62-63). Yaz aylarını aile genellikle Moskova civarındaki Vasilyevskoe yurtluğunda geçiriyordu, o mutlu anları şöyle hatırlar Saşa: “*Köy benim için diriliş, canlanış zamanı demekti, kır hayatını büyük bir tutkuyla seviyordum. Orman, kır, tarlalar ve özgür irade! Bütün bunlar pamuklar arasında, taş duvarlar içinde büyümüş, ne tür bir bahanem olursa olsun, izin almadan, uşak refakati olmadan avlu kapısından dışarı adım atmaya cesaret edememiş biri olarak benim için öylesine yeni şeylerdi ki...*” (G&D, s. 120) Tek arkadaşı Tver’de yaşayan kendinden 4-5 yaş büyük kuzeni Tatyana Kuçına’ydı⁸, yılda birkaç kez görüşüyor, fakat sıkça mektuplaşıyorlardı. On üç ya da on dört yaşlarında iken ikinci bir arkadaş daha edildi, ömür boyu sürecek bu arkadaşlığın kahramanı geleceğin devrimci şairi Nikolay Ogaryov’du.

Küçük Saşa ev ortamının kasvetli havasından kurtuluşu, dadısı Vera Artamonovna’dan kahramanlık hikâyeleri dinlemekte buldu: “*Moskova yangını, Borodino, Berezina muharebeleri, Paris’in alınışı üstüne anlatılan hikâyeler benim beşik ninnilerim, çocuk masallarım, benim İlyada ve Odyssea’m oldular.*” (G&D, s. 59) Yaşı biraz daha ilerleyince uzun süre Paris’te yaşamış Alman mürebbiye Madam Proveau’dan Fransız Devrimi, Robespierre’nin kan dökücülüğü, tüy-

8 Tatyana daha sonra Herzen-Ogaryov grubundan Vadim Passek ile evlenecek ve ileride anı yazarı olacaktır. Herzen’in çocukluğu, sürgünleri ile ilgili pek çok bilgiye Tatyana Passek’in (1810-1889) not ve anıları sayesinde ulaşılmıştır.

ler ürperten masonluk ritüelleri üstüne hikâyeler dinlemeye başladı. Devrim sözcüğü onun çocukluk fantezi dünyasının bir parçası oldu. Biraz daha büyüyünce can sıkıntısından kurtulmanın ana yolu olarak okumayı keşfetti. Babası ile Senatör amcasının 18. yüzyıl Fransız kitaplarıyla dolu zengin bir ortak kütüphaneleri vardı. Senatör amcanın özel uşağı Calot, küçük Saşa henüz daha okuma yazma öğrenmeden ona kütüphanedeki resimli seyahat kitaplarını tanıtıyordu. Okumayı öğrenince santimental macera romanları ile işe başladı, sonra drama türüne merak sardı, pek çok Fransız ve Rus piyesi okudu. Annesinde La Fontaine'nin hikâyeleri ve Kotzebue'nin komedileri vardı, onları okudu. En çok etkilendiği, defalarca okuduğu oyun Pierre Beaumarchais'ın *Bir Delilik Günü ya da Figaro'nun Düğünü* (1778) adlı taşlama komedisi oldu. 16 yaşında iken, 1828 yazında kuzeni Tatyana ile birlikte köyde Rousseau'nun *İtiraflar*'ını, *Toplumsal Sözleşme*'sini ve *Eşitsizliğin Kaynağı*'nı okudular. Siyasal demokrasi kuramcısı Rousseau'dan çok, duygu ve duyarlılığın peygamberi Rousseau onun ilgisini daha çok çekiyordu.⁹ Yine genç Herzen üzerinde büyük etki yapan başka bir kitap Goethe'nin santimental romanı *Seçilmiş Yakınlıklar* idi.

Herzen'in Rusça öğretmeni Protopopov ve Fransız öğretmeni Bouchot onun ufkunun açılmasına yardımcı oldular. 1820'lerin ortalarında Moskova'da gençler arasında hızla yayılan radikal Fransız Romantizm akımını Herzen Protopopov'dan öğrendi. Yine Dekabristlerin, Herzen'in sandığı gibi Knyaz Konstantin Pavloviç'i tahta çıkarmak için ayaklanmadıklarını, onların daha yüce bir davaları olduğunu Herzen ondan duydu. Protopopov derse Puşkin ve Rıleyev'in yasaklanmış şiirlerini içeren yıpranmış defterler getiriyor, Herzen bu şiirleri hızla ezberliyordu. Bouchot'nun Fransız İhtilali ile ilgili hatıralarını Saşa büyük bir zevkle dinliyordu.

Herzen'in çocukluğunda çok etkilendiği ikinci olay ise 1812 Anavatan Savaşı kahramanı, küçük Saşa'nın çocukluk idolü Çar I. Aleksandr'ın ani ölümü, peşinden Dekabrist Ayaklanması ve yedi ay sonra, 13 (25) Temmuz 1826'da Pestel ve arkadaşlarının, beş De-

9 Bkz. Martin Malia, age., s. 29. Malia, ayrıca, "Herzen'in kendi felsefesinin menşesinde eğer tek bir düşünür aranacaksa o Rousseau'dur," demektedir. Bkz. age., s.29.

kabristin idamı idi. Herzen'in anılarda bu konuya sık sık dönmesi olaydan ne denli etkilendiğinin bir kanıtıdır: “Moskova’daki korku, öfke, tedirginlik ve yargılamalarla, ayaklanmayla ilgili anlatılanlar benim üzerimde derin bir iz bırakıyordu. ... Pestel ve arkadaşlarının idamı beni iç dünyanın çocukluk uykusundan geri dönülmez bir şekilde uyandırdı. (G&D, s. 107) ... “Ne gariptir ki bizim neredeyse tüm düşlerimiz zaferle değil, Sibiryaya ile ya da idamla son bulmuştur,” diye yazacaktı (G&D, s. 139).

Kutup Yıldızı almanağında Herzen idam edilen “Beş”ler karşısında Nikolay’ın kazandığı zaferin Moskova’da dinî bir törenle kutlanışını şöyle anlatmaktadır: “Metropolit Filaret cinayetler için Kremlin’in ortasında Tanrıya şükranlarını sundu. Tüm Çar ailesi, senatörler, bakanlar eşliğinde ayine katıldı. Muhafız alayı askerleri şapkalarını çıkarmış, diz çökmüş halde etraftaki devasa boşluğu hıncahınç doldurmuş dua ediyorlardı. Kremlin tepelerinden top atışları yapılıyordu. İdam sehpaları hiçbir zaman böylesine görkemli bir şekilde kutlanmamıştı; Nikolay kazandığı zaferin öneminin farkındaydı. On dört yaşında, kalabalık arasında kaybolmuş bir çocuk olarak ben de bu törene katılmışım... Kanlı ayinle lekelenmiş ‘altar’ın tam önünde bu cinayetlerin öcünü almaya, hayatımı bu saltanatla, bu altarla, bu topraklarla mücadeleye adayacağıma yemin ettim. Öcümü alamadım, saltanat ve muhafız alayı, altar ve topraklar, tümü varlığını sürdürüyor, fakat otuz yıldan beri bir an bile terk etmediğim aynı bayrağın altında hâlâ dimdik duruyorum.” (Kutup Yıldızı, 1855)

Herzen, Ogaryov ile birlikte Serçe Tepeleri’nde¹⁰ ettikleri ünlü yemini ise şöyle hatırlar: “Nik¹¹ ile ben onları –babası ile öğretmen Karl– geride bırakarak ilerledik, bir hayli uzaklaştıktan sonra Vitberg Katedrali’nin temel taşlarının bulunduğu yerden hızla yukarıya, Serçe Tepeleri’ne koştuk. Güçlkle nefes alıyorduk, kıpkırmızı kesilmiştik, terlerimizi silerek orada bekledik. Güneş batıyordu, kilise kubbeleri parlıyor, şehir tepenin altında göz alabildiğine uzayıp gidiyordu. Se-

10 Sovyetler Birliği döneminde “Lenin Tepeleri” diye adlandırılan, Moskova’nın güneybatı kenarında, Moskova nehri kıyısındaki yüksek, engebeli bölgenin adı. Moskova Üniversitesi’nin yeni binası da buradadır.

11 Herzen, Nikolay Ogaryov’u küçükken öğretmeninine ona taktığı “Nik” adıyla (Nikolay’dan) çağırırmaktadı.

rin bir rüzgâr esiyordu yüzümüze, birbirimize yaslanarak uzun süre öylece dikilip durduk, sonra ansızın kucaklaşarak, tüm Moskova'nın önünde hayatlarımızı seçtiğimiz davaya, mücadelemize adayacağımıza yemin ettik.” (G&D, s. 135)

Moskova Üniversitesi Yılları ve “Krujok”lar¹²

I. Aleksandr döneminde yüksek öğretim yaygın bir olay değildi, soylu ve zengin ailelerin gençleri daha çok subay olur ya da özel hocalardan ders alarak kendilerini yetiştirirlerdi. Dekabristlerin kuşağı böyleydi. O dönemde esas görevi doktor, öğretmen ve devlete memur yetiştirmek olan üniversitelerde genellikle soylu çocukları değil, *ravnoçinsti* diye adlandırılan, aristokrasi dışındaki sınıflardan (tüccar, küçük toprak sahipleri, din adamları vb.) gelen öğrenciler okurdu. 1820'lerin ikinci yarısında durum değişti, Nikolay döneminde subaylık artık cazibesini yitirmiş, soylu gençler üniversiteye yönelmişti. 1755 yılında kurulan ve ilk Rus üniversitesi olan Moskova Üniversitesi geleneği olan tek üniversiteydi ve Petersburg'dan, dolayısıyla Çar'dan uzak olduğu için daha liberal, özgürlükçü bir ortama sahipti. Üniversitenin derslik ve konferans salonlarında her türlü fikir tartışılıyor, hükümet karşıtı çeşitli protestolar yapılabiliyordu. Dergiler bakımından da Moskova öndeydi, Moskova dergileri tamamen okuyucu abonesiyle yayın hayatını sürdürürken Petersburg dergileri, Puşkin'in *Sovremennik*'i hariç hepsi iktidar yanlısıydı ve devlet yardımı görüyorlardı. Moskova Üniversitesi profesörlerinin 1825'lerde çıkardıkları dört dergi, Pavlov'un *Atheneum*'u, Pogodin'in *Moskovskiy Vestnik*'i (Moskova Haberleri), Kaçenovski'nin *Vestnik Yevropi*'si (Avrupa Haberleri) ve Nadejdin'in *Teleskop*'u Moskova'da canlı bir entelektüel ortam yaratmıştı. Üniversite ve öğrencileri bu dergilerle ve dergilerin okur kitlesiyle iç içe geçmişti.

Herzen 1829 yılında işte böyle bir ortamda Moskova Üniversitesi'nin Matematik ve Fizik Fakültesi'nde okumaya başladı. Büyük bir iştahla kitaplara saldırdı, Erasmus, Darwin, Cassini, Descartes, Bacon ve başkalarını okudu. Fizik profesörü Mihail

12 (Ru) Krujok: çevre, grup, küçük topluluk.

Pavlov'un fizik kisvesi altında Alman felsefesi anlattığı dersleri (Nikolay üniversitede felsefe dersini kaldırtmıştı) izledi.

1831 yılında kolera salgını dolayısıyla üniversite kapalı kaldı, Herzen 1834 yılı Haziran'ında mezun oldu. Birinciliği, altın madalyayı kaçırp ikinci olduğu için bir hayli üzüldü, mezuniyet törenine katılmadı. Arkadaşı Ogaryov Edebiyat Fakültesi'ni seçmişti, Herzen'in doğal bilimleri tercihinde evinde kimya deneyleri yapan ve anılarda adı "Kimyacı" olarak geçen, eksantrik kuzeninin [ileride Herzen'in kayınbiraderi olacaktır] etkisi olmuştur. Anılarında, "*Kimyacı tanışmamızın en başından beri konuyla ciddi bir şekilde ilgilendiğimi görenek, benim 'boş' edebiyat çalışmalarını ve 'tamamen yararsız, tehlikeli' bir uğraş olan politikayı bırakmam, doğal bilimlere geçmem için beni ikna etmeye çalıştı,*" (G&D, s. 174-175) diye yazdı. Herzen üniversite yıllarının hayatının en mutlu yılları olduğunu yazdı. Anılarda üniversitede geçirdiği ilk haftalarda neler hissettiğin şöyle ifade eder: "*Böylece baba evinin inzivası nihayet sona eriyordu. Evimizin küçük odasının ıssızlığı, bir tek Ogaryov'la, o da sessizce ve yarı-gizli bir şekilde cereyan eden buluşmalar şimdi yerini çevremi kuşatan yedi yüz kişilik gürültülü bir aileye bırakıyordu. Bu ailede iki hafta içinde doğduğum gündün beri baba evinde bulduğum huzurdan daha fazlasını buldum. Kaldı ki baba evi uşak kılığına bürünerek üniversitede de izledi beni; babam, üniversiteye giderken, özellikle yaya olarak gittiğimde bana eşlik etmesi için bir uşak görevlendirmişti.*" (G&D, s. 178-179)

Herzen üniversitede kısa sürede liderlik özelliklerini göstermeye başladı, ilk eylemi 16 Mart 1831 günü cereyan eden Profesör Malov olayı oldu. Öğrenciler Siyasal Bilimler Fakültesi'nin kaba ve küstah profesörü Malov'u sınıfta protesto ederek konuşmasını engellemiş ve yuhalayarak üniversite dışına kadar kovalamışlardı. Farklı bir fakültenin öğrencisi olmasına rağmen Herzen protestoda aktif olarak yer almış, 5 arkadaşı ile birlikte üniversitenin nezarethanesine kapatılmıştı. İkinci gün yetkililer Herzen'e serbest olduğunu, evine gidebileceğini söylemiş, fakat o, arkadaşları serbest bırakılmadıkları için hücrede kalmak istediğini belirtmişti. Anılarında, "*Bu tarihten sonra derslikte, konferans salonunda büyük sempatiyle karşılanıyordum. Bir kere iyi bir öğrenci, yol arkadaşı olarak anılıyordum; Malov*

olayından sonra Gogol'ün [Ölü Canlar'ındaki] ünlü 'her bakımdan hoş hanımefendi'si gibi ben de 'her bakımdan iyi bir öğrenci' olup çıkmıştım." (G&D, s. 187)

1830'lu yılların başlarında Moskova Üniversitesi'nde yüksek idealleri ve misyon duygusu olan ihtirashlı gençler, Nikolay'ın hafiyelerine karşı bir tedbir olarak aralarında *krujok* denilen dar gruplar, çevreler oluşturmaya başladılar. Schiller romantizminin ateşli, ideal arkadaşlık anlayışı çerçevesinde kurulan, herkesin birbirini çok iyi tanıdığı bu güvenli gruplarda Alman idealizmini, Schelling felsefesini, Batı'daki siyasal gelişmeleri, yasaklı kitapları rahatça konuşup tartışıyorlardı. 1832-34 arası aktif olan, kısa ömürlü "Herzen ve Ogaryov'un Devrimci Çevresi" ilk başta A. Herzen, N. Ogaryov, N.İ. Sazonov, N.M. Satin ve A.N. Savin'den ibaretti, daha sonra gruba N.H. Ketçer, A.K. Lahtin, M.P. Noskov, İ.A. Obolenski ve V.V. Passek katıldı. Grupta Herzen ve Ogaryov dışında büyük toprak sahibi, zengin aileden gelen kimse yoktu. Diğer benzer bir çevre Nikolay Stankeviç (1813-1840) tarafından kurulmuştu. Bu grupta 1840'ların, 1850'lerin Rus entelektüel hayatına damga vuracak Belinski, Bakunin, Vasili Botkin, Konstantin Aksakov, Mihail Katkov gibi isimler vardı. 1839'a kadar varlığını sürdüren Stankeviç çevresinde büyük toprak sahibi aileden gelen kimse yoktu, orta sınıflara mensuptular. Herzen-Ogaryov çevresi felsefenin yanında politikaya ve eyleme de büyük önem verdiği halde Stankeviç çevresi daha çok Alman felsefesi üzerinde yoğunlaşmayı tercih etti.

1827-33 döneminde okuduğu doğal bilimler, Schelling, Saint-Simon üstüne kitaplar ve üniversite yılları Herzen'in düşüncelerinin yönünü ve içeriğini belirledi. Üniversite döneminde, "*İnsanın doğadaki yeri*" ve I. Petro'nun doğum yıl dönümünde yazdığı, onun tarihteki rolünü konu alan "28 Ocak" başlıklı iki makale yazdı. Yayımlanmayan bu çalışmalar, başka orijinal kaynaklardan türetilmiş olmalarına rağmen Herzen'in entelektüel ortamda ses getirecek polemiklere bilinçli bir ilgi gösterdiğini ve daha da önemlisi özgün tarzda düşünmeye çaba sarf ettiğini açığa vuruyordu.¹³ "*İnsanın doğadaki yeri*" Schelling kozmolojisi ile V. Cousin eklektik yöntemini

13 Partridge, age., s. 18.

birleştirme girişimi niteliğindedi.¹⁴ Herzen'in Schelling kavram ve kategorilerini Rusya'nın ulusal kaderi ve Rusya-Avrupa ilişkilerine uygulamaya çalıştığı "28 Ocak" makalesi ise Rus idealizmi için bir ulusal tarih felsefesi yaratma girişimi olarak görülebilir.¹⁵

1830 Temmuz Devrimi ve Polonya'nın, bağlı olduğu Rus İmparatorluğu'na karşı ayaklanması (1830-31) başarısızlıkla sonuçlanınca devrim ümitleri tükenen, politik devrimin yetmeyeceğine, toplumsal devrimin zorunlu olduğuna ikna olan Herzen ve Ogaryov üniversite yıllarının sonuna doğru Saint-Simon ve Fourier öğretileriyle ilgilenmeye başladılar. Anılarında bu konu şöyle yer aldı: *"Bu kargaşanın, bizi korkutan bu zan ve spekülasyonların, kuşkuları anlama çabalarının ortasında elimize Saint-Simon ve izleyicilerinin broşürleri, konuşmaları, yargılanma belgeleri geçti. Bunlardan çok etkilendik... Tek parça [biçilmemiş] kumaştan yelekleri ve uzun sakallarıyla bu coşkulu gençler küçük burjuva dünyasının ortasında görkemli ve şairane bir girişle sahne aldılar. Yeni bir inancı müjdeliyorlardı; söyleyecek sözleri vardı ... Bir yanda kadının kurtuluğu, genel işgücüne katılması için kadına çağrı, kaderinin onun kendi ellerine verilmesi, eřit taraflar olarak kadın erkek ittifakı. Diğer yanda temize çıkma, bedeninin tazmini, réhabilitation de la chair [bedenin rehabilitasyonu]"* (G&D, s. 234-235)

Tutuklamalar

1825 Dekabrist ayaklanması, 1830 Temmuz Devrimi ve 1830-31 Polonya isyanından sonra Nikolay polisi her yerde, özellikle de Moskova Üniversitesi'nde gizli örgüt, kumpas izi görmeye ve aramaya başladı. 1827'de Puşkin, Rıleyev ve Polejyev'in yasaklanmış şiirlerini çoğaltıp yaymakla suçlanan Kritski kardeşleri, 1831'de Sungurov'un gizli örgütünün üyelerini yakalayıp ağır cezalara çarptırdılar. Herzen ve Ogaryov çevresi Sungurov örgütünün üyelerini tanıyorlardı, tutuklandıklarında onlar için para ve kışlık giyecek toplamışlardı. Grubun Orenburg'dan gönderdiği teşekkür mektubu

¹⁴ Seeley, age., s. 49.

¹⁵ Martin Malia, age., s.95.

polisine eline geçti ve böylece polis Herzen-Ogaryov çevresini takip etmeye başladı, 1834'ün temmuz ayında tutuklandılar. Gerekçe bir öğrencinin düzenlediği, Herzen-Ogaryov grubundan kimsenin katılmadığı mezuniyet kutlamasında Çar'a hakaret içeren marş ve şarkılar okunmasıydı. "İki hafta sonra mezuniyet kutlaması davasıyla ilişkili olarak bizi tutukladılar. Sokolovski'nin evinde Satin'in mektuplarını, Satin'in evinde Ogaryov'un mektuplarını, Ogaryov'un evindeyse benim mektuplarımı buldular. Bununla beraber hiçbir şey ifşa edemediler. İlk soruşturma fiyasko ile sonuçlandı. İkinci soruşturma komisyonunun başarılı olması için Çar Petersburg'dan engizitörlerin en seçkinini, A.F. Golitsin'i gönderdi." (G&D, s. 285)

Anılarında Herzen gecenin birinde yatağından kaldırılıp tutuklanışını şöyle anlatır: "Annem bir köşede oturmuş ağlıyordu. İhtiyar [babası] komiserle ilgisiz konular üstüne konuşuyordu, fakat sesi titriyordu... Babam odadan dışarı çıktı, bir iki dakika sonra küçük bir tasvirle döndü, boynuma taktı. Babasının ölmeden önce onu bu tasvirle kutsadığını söyledi. Oldukça duygulandım, bu dinsel armağan bana babamın iç dünyasındaki korku ve sarsıntının ne derece büyük olduğunu gösterdi. Tasviri boynuma asarken diz çöktüm, beni ayağa kaldırdı, kucakladı ve kutsadı. Mine ile kaplı aziz tasviri [Öncü peygamber] Vaftizci Yahya'nın tepsi içindeki kesik başını simgeliyordu. Ne demek isteniyordu, bu, bir emsal, bir öğüt mü, yoksa bir kehanet miydi? Bilmiyorum, fakat tasvirdeki mana beni derinden etkiledi." (G&D, s. 259)

Bizzat Çar'ın emriyle kurulan özel soruşturma komisyonu kararını 8 ay sonra 1835'in mart ayında verdi. Soruşturma sürecinde Herzen'e pişmanlık belirten bir dilekçe vermesi hâlinde ceza almayacağı birkaç kez tekrarlandı. Herzen her seferinde bu önerileri reddetti. Sonunda Herzen Perm'e, Ogaryov, babasının ağır hastalığı dikkate alınarak kendi vilayeti Penza'ya, grubun diğer üyeleri değişik yerlere sürgün edildiler. Komisyon kararında Herzen'in cezasının gerekçesi şöyle belirtiliyordu: "...hakaret içeren şarkı ve marş söylediği tespit edilememesine rağmen Ogaryov'a gönderdiği mektuplarından kendisinin toplum için son derece zararlı, gözüpek bir özgür-düşünceli [o dönem bu terim Voltaire taraftarı, ateist anlamına geliyordu, N.Y.] olduğu anlaşılmaktadır."

Sürgün

Herzen jandarma eşliğinde üç haftalık bir at arabası yolculuğundan sonra 28 Nisan 1835'te Sibirya sınırındaki Perm'e ulaştı. Birkaç ay sonra Obolenski ile yer değiştirerek Vyatka'ya (bugünkü Kirov) gitti. Vyatka'da iki buçuk yıl kaldıktan sonra Çareviç Aleksandr'ın özel hocası şair Jukovski'nin yardımıyla 1838 yılı başında Moskova'ya çok daha yakın, gelişmiş bir şehir olan Vladimir'e nakledildi. Yirmi ay da burada sürgün hayatı yaşadıkdan sonra 1839'un Temmuz ayında özgürlüğüne kavuştu.

Moskova'ya 1100 km uzaklıktaki Vyatka o zamanlar çok geri, kültürel hayatın olmadığı, valinin despotizmini dengeleyecek yerel bir aristokrasi sınıfının bulunmadığı ücra bir taşra kasabasıydı. Herzen'in ilk izlenimi, "İnsan burada kendini kapana kısıtılmış vahşi bir hayvan gibi hissediyor," olmuştu.¹⁶ On üç yıl sonra, 1848'de Vyatka'ya sürgüne gelen Saltıkov-Şcedrin ise şehri şöyle tasvir edecekti: "Gerçekten de yol burada bitiyor, dünyanın sonu sanırsınız; hangi yöne baksanız sırf orman, çayır ve step, step, orman ve çayır."¹⁷ Vilayet valisi Tyufyayev kendi çapında küçük bir çardı burada. Herzen'den dinleyelim: "*Bir valinin otoritesi genellikle o vilayetin Petersburg'dan uzaklığı ile doğru orantılı olarak artar, fakat Perm, Vyatka ve Sibirya gibi soylular sınıfının bulunmadığı bölgelerde bu otorite geometrik dizi ile artar. Doğulu bir despot olan vali Tyufyayev'e de işte tam böyle ücra bir vilayet gerekiyordu.*" (G&D, s. 322-323)

Herzen üniversiteye başlamadan önce babası onu sırf unvan sahibi olsun diye Knyaz N.B. Yusupov'a bağlı Kremlin Etüt Dairesi'ne yerleştirmişti. Bu kâğıt üzerinde bir işti, daireye gitmiyordu. Vyatka'ya gelince kamuda çalışması yasaklanmadığı için valilik idaresinin kaleminde işe başladı. Yazı işlerinin tekdüze, boğucu havasından çok sıkılmasına rağmen Herzen burada hayatında ilk kez çok farklı insanlarla temas etme, çarlık bürokrasisini yakından, içeriden tanıma, akla hayale gelmeyecek rüşvet ve yolsuzluk olaylarına tanık olma fırsatı buldu; bu geleceğin "düşünür"ü Herzen'in fikirleri

16 Natalya Zaharova'ya 9-14 Nisan 1837 tarihli mektubu.

17 Mihail Saltıkov-Şcedrin, *Gubernskiye Oçerki (Taşra Denemeleri)*, 1855-57, Giriş.

için sağlam bir zihni altyapı sağladı. Şehirde dostluk kuracak fazla kimse yoktu, birkaç tüccar genç, bir iki öğretmenle arkadaşlık etti. P.P. Medvedeva adında kocası felçli genç bir kadınla üç ay süren bir ilişki yaşadı. Herzen'den beş ay sonra Vyatka'ya sürgün gelen, 1812 anısına dikilmesi planlanan, fakat yarım kalan katedral projesinin mimarı, İsveç kökenli Aleksandr L. Vitberg (1787-1855) ile tanıştı, yakın dost oldular, iki yıl aynı evi paylaştılar, anılarda ona özel bir bölüm ayırdı. "*Vitberg'in varlığı, arkadaşlığı Vyatka'da benim için büyük bir teselli oldu,*" diye yazacaktı. (G&D, s. 385)

Eski grubundan arkadaşlarla, daha doğrusu dünya ile teması kesilen, Vyatka'nın ve yazı işleri bürosunun boğucu havasından bunalan 23 yaşındaki Herzen bu iki buçuk yıllık Vyatka sürgününde ciddi bir psikolojik bunalım yaşadı. Amcasının kızı Natalya Zaharova ile arasında sürgünden hemen önce duygusal bir ilişkisi başlamıştı. Vyatka'da iken aralarında yoğun bir mektuplaşma başladı. Dindar Natali ateşli mektuplarında vecde kapılmış halde Herzen'e ruhum, arkadaşım, kardeşim diye hitap ediyor, kendisinin sonsuza kadar sadece Aleksandr'a ait olduğunu, kalbinde ona olan aşkından daha yüce bir duygu olarak sadece Tanrı sevgisinin bulunduğunu, Tanrı'yı sevmeden onu, onu sevmeden de Tanrı'yı sevmeyeceğini vb. yazıyor, aşklarına kutsallık atfediyordu.¹⁸ Başlarda bu mektupların sofuca havasına karşı çıkan Herzen sonunda pes etti, kendi mektuplarında aynı dili ve tarzı kullanmaya başladı, çocukluk mistisizmi depremişti. Dante'yi, Ortodoks azizlerinin hayat öyküleri kitabı *Çeti Minei'*i okuyor, İncil'i yeni baştan inceliyordu. Sibiryaya sürgüne gönderilen aydınlar arasında hayatta kalma güdüsü gereği dine sığınma geleneği Rusya'da yaygındı, Dostoyevski ve pek çok Dekabrist sürgünde bunu görebiliyoruz. Herzen'in bu bunalımı uzun sürmedi, 1838 başında Vladimir'e gidince eski ruh hâline döndü.

Natali'nin dindarlığından başka aynı evi paylaştıkları Vitberg'in mason mistisizmi de Herzen'i etkiliyordu. Anılarda, "*Ayrılık, sürgün, aldığım mektuplardaki dinî coşkunculuk, aşk tüm ruhumu her geçen gün daha yoğun bir şekilde kaplıyordu; tüm bunlar ve ilaveten pişmanlığın ezici hissi Vitberg'in üzerimde etkisini güçlendir-*

18 Natali'nin Herzen'e 27 Ekim 1835 tarihli mektubu.

di. Ve iki yıl sonra İncil'den ve Jean-Jacques'dan ilham alan, Pierre Leroux (1797-1871) gibi Fransız düşünürlerin tarzına yakın "mistik-toplumcu"ların etkisinde kaldım... Ne var ki hayatımın hiçbir döneminde Vitberg ile birlikte yaşadığım yıllardaki kadar mistisizme sempati duymamıştım," diye yazacaktı (G&D, s. 386). Fakat Herzen ve Natali'nin bu dönemdeki yayımlanmamış çok sayıda mektubunu inceleyen P. Guber aralarındaki aşkın gerçek olduğunu, ancak bu aşkın bir edebiyat janrı olarak mektup sanatı çerçevesinde dile getirildiğini, Herzen'in mistisizminin Vitberg'e bağlanamayacağını iddia etmektedir.¹⁹

Batı'da Herzen üstüne yazılmış en ciddi kitaplardan biri olarak kabul edilen, burada sık sık atıfta bulunduğum eserin yazarı Martin Malia ise Rus Romantizmi'nin ve idealizminin 1830'ların ikinci yarısında en yüksek düzeyine çıktığını, gerçek dünyadan kaçmanın ve saf iç dünyaya kapanmanın moda olduğunu, Herzen'in bu yıllardaki değişiminin, dine ve mistisizme ilgisinin gençliğindeki Schiller ve Schelling okumalarından kaynaklandığını, Herzen'in Vyatka sürgünü öncesinde, 1834'te, tam Tanrı değil ama Schelling'in "Absolute"undan daha kişisel hale getirilmiş bir "Yaratıcı" fikrine inanma noktasına geldiğini söylemektedir.²⁰

Vladimir-Petersburg-Novgorod

Herzen Vladimir'de iken sahte kimlikle Moskova'ya gelerek Natali'yi kaçırdı ve 9 (21) Mayıs 1838 günü Vladimir'de ailelerinden izinsiz olarak evlendiler. Acele etmelerinin nedeni, ilişkilerini onaylamayan hala Prenses Hovanskaya'nın Natali'yi başka biriyle evlendireceği dedikodusuydu. Herzen Vladimir'de her yönden mutlu bir dönem yaşadı, ilk kez aile mutluluğunu tadıyordu. İş yerinden de hoşnuttu, anlayışlı vali ondan *Vilayet Haberleri* gaze-

19 Pyotr K. Guber, *Kalbin Yolu Şaşırması, Herzen'in Aile Dramı (Krujenie Sertsya, Semeynaya Drama Gertsena)*, Leningrad, 1928.

20 Martin Malia, age., s. 152. Gerçekten de Herzen Natali'ye yazdığı 10 Aralık 1834 tarihli mektubunda, "Yaratıcı var! Coşkuyla Çeti Minei'yi [Ortodoks azizlerin hayat öyküleri kitabını] okuyorum; burada pek çok kutsal özgecilik (diğerkâmlık) örnekleri var, onlar insandılar," diye yazmaktadır.

tesinin editörlüğünü yapmasını istemiş, nihayet sevdiği bir işi olmuştur. Moskova'dan başta Ogaryov olmak üzere eski arkadaşları Herzen'i ziyarete geliyor, Vyatka'da okuyamadığı Hegel kitaplarını Ketçer'den rica ediyordu. Böylece Herzen romantik aşkının ve kabaran dinî duygularının yüce doruklarından yeryüzüne yavaş bir dönüş yapmaya, normal, sürgün öncesi hayatına dönmeye başladı. 1840'ın Mart ayında özgürlüğüne kavuşarak Moskova'ya taşındı. Babası ona soyluluk unvanı kazandıracak [yurtlukların ve serflerin miras yoluyla ona geçebilmesi için bu gerekiyordu] bir memuriyet buldu, Petersburg'da İçişleri Bakanı Kont A. Stroganov'un sekreteri olarak işe başlayacaktı. 1840'ın Mayıs ayında Petersburg'a yerleşti. O sırada *Anavatan Notları* dergisinin edebiyat ekini yöneten Belinski ile sıkça görüşmeye ve dergisinde yazılar yazmaya başladı, derginin önemli ve değişmez yazarlarından biri oldu.

Herzen babasına yazdığı bir mektupta, Petersburg'da herkesin dilinde olan bir haberden, hırsızlıktan yakalanan bir polisin altı cinayeti itiraf ettiğinden söz ediyor ve böyle polis mi olur diye soruyordu. Bu mektup polisin eline geçti ve Herzen "şehirde sahte ve tehlikeli söylenti yaymakla" suçlanarak sürgün cezasına çarptırıldı. Önce yine Vyatka'ya göndermeyi düşündüler, sonra Kont Stroganov'un araya girmesiyle sürgün yeri Novgorod oldu. Bir yıla yakın (Haziran 1841-Mayıs 1842) süren sürgünde Novgorod vilayet idaresinde danışman (müşavir) olarak görev yaptı. Yeni sürgünde köylülerin maruz kaldığı barbarca muameleye, içinde yaşadıkları insanlık dışı koşullara, yasadışıya yakından tanık oldu. "...*Otokrasinin bu Augeas ahırını ve Bizans barbarlığı yok edilmeli... bu eski yapının tek bir taşı, tek bir gelenek, bir hatıra bile kalmamalı,*" diye yazdı. 1842'de artık Feuerbach'ın din eleştirisini ve ateizmi kabul etme noktasına gelmişti.²¹

Herzen 1842'nin ilk aylarında Novgorod'daki memuriyetinden istifa etti, unvanı baremin 7. derecesine denk gelen saray danışmanı (*nadvorniy sobetnik*) unvanıydı, kişiye mirasla geçen soyluluk hakkı

21 Geniş bilgi için bkz.: Andrzej Walicki, *The Flow of Ideas, Russian Thought from the Enlightenment to the Religious-Philosophical Renaissance*, 2015, Eastern European Culture, Politics and Societies, Volume 7.

sağlıyordu. Böylece baba İvan Yakovlev amacına ulaşmış oldu, oğlu ve torunu soyluluk unvanı almışlardı, artık yurtluk ve serf sahibi olabileceklerdi. Herzen 1842'nin Temmuz ayında Moskova'ya döndü. Babası 225 serfin yaşadığı bir köyünün tapusunu Herzen'e devretti, o artık bir "barin" (derebeyi) idi.

Otuz yaşındaki Herzen hızla Moskova'nın entelektüel hayatının içine daldı, her akşam ayrı bir salon ya da grup toplantısına katılıyordu: Pazartesi Çaadeyev'in, perşembe eski hocası Pavlov'un, cuma Dmitri Sverbeyev'in, pazar akşamları Slavofillerin yeri olan Madam Elagin'in [Kireyevski kardeşlerin annesi] evine gidiyordu. "Batıcı"lar Herzen'in ya da Granovski'nin evinde toplanıyorlardı. Sonra giderek katıldığı toplantı sayısı azaldı, felsefe çalışmaları zamanının büyük bir kısmını alıyordu.

Herzen anı ve günlük yazmaya meraklıydı, 20'li yaşlarda günlük tutuyordu, sonra bıraktı, 1860'lı yıllarda yeniden günlüğüne döndü. Vladimir'de otobiyografik bir roman niteliğindeki *Genç Bir Adamın Notları*'nı yazdı, eser *Anavatan Notları*'nda, 1840 ve 1841'de iki kısım hâlinde yayımlandı. Heine'den esinlenerek yazılan roman büyük bir ilgiyle karşılandı. Belinski romanı ve Herzen'in hiciv yeteneğini övdü. Novgorod'da başladığı, pek çok otobiyografik öge içeren *Suçlu Kim?* romanı iki kısım hâlinde 1845 ve 1846'da *Anavatan Notları*'nda basıldı. Bu roman 1840'ların *Natürel Okul*'unun göze batan eserlerinden biri olup I. Nikolay döneminde yayınlanmış en cesur toplumsal eleştirilerin başında gelmektedir. Belinski'nin göklere çıkardığı romanın orijinal yanı, sosyalist bir tema olan "bedenin rehabilitasyonu" ile Rusya'ya özgü "lüzumsuz adam" kavramının birleştirilmeye çalışılmasıydı.

Herzen, Hegel'i Bakunin ve Belinski'den daha sonra, ancak 1838 başında Vyatka'dan Vladimir'e gelince okumaya başladı. Hegel üstüne okuma ve düşünme onun entelektüel gelişiminde yeni bir sayfa açtı. Yeni okumaları sonuç verdi, *Bilimde Amatörlük* adı altında bir dizi deneme yazdı, bunlar 1843'te Belinski'nin *Anavatan Notları*'nda yayımlandı. Bunların en önemlisi dördüncüsü, eylem (aksiyon) ve kişilik arasında ilişki kuran, kişilik teorisi kurmayı amaçlayan,

polemik ağırlıklı “Bilimde Budizm” adlı makaleydi.²² Herzen burada, ömürlerini sırf tefekkürle geçiren konformist “Budist bilim adamları”nın felsefenin gerçek amacına ihanet ettiklerini, felsefenin bir amaç değil, araç olması gerektiğini, zira insanın amacının bilgi değil aksiyon olduğunu öne sürdü.

Bu denemelerde Hegel’in dışında August Cieszkowski ve Feuerbach’ın etkisi büyüktü. Bakunin ve Belinski henüz tutucu Hegel’i okurken Herzen sol-Hegeliciliğe onlardan önce geçmeyi başardı, Hegel’i tümüyle özümseyen ilk Rus radikal oldu ve yazılarıyla onu tanıttı. 1842’de Bakunin de aynı noktaya ulaşmıştı, ama yurtdışındaydı ve Hegel üstüne yazılarını Almanca yazıyordu. Sol-Hegeli Herzen giderek, Voltaire ve Rousseu’nun “utangaç deizm”indeki son dinî mit izlerini yıkan ateist ve materyalist düşünörlere, Diderot’ya ve Holbach’a yöneldi. Diderot’nun önlü “Son kralı son rahibin bağırsaklarıyla, boynuna dolayarak, boğana dek insanlık özgür olamayacaktır,” sözüne gönderme yaptı.²³

Herzen, Hegelci çalışmalarını sürdürdü, “Bilimde Amatörlük”ü, baş felsefi çalışması olan, 1845’te *Anavatan Notları*’nda dizi hâlinde yayımlanan “Doğa İncelemesi Üstüne Mektuplar” izledi. Gerçeği anlamının iki ayrı yolu olarak ampirizm (bununla materyalizmi kastetmektedir) ile idealizmi (spekülatif felsefe) karşılaştıran, her birinin görelî üstünlüklerini tartışan Herzen, doğanın incelenmesinde iki yaklaşımın bir arada kullanılması gerektiğini, tek başına spekülatif felsefenin de, spekülatif felsefeyle desteklenmeyen ampirizmin de başarısızlığa mahkûm olduğunu savundu. Plehanov ve Lenin bu çalışmadaki “rasyonalizm”i idealizm izleri taşımakla birlikte diyalektik materyalizmin bir ön sezisi olarak gördüler ve çalışmaya büyük önem atfettiler.²⁴

Marx ile yıldızı barışmayan Herzen’in rasyonalizmi idealizm çerçevesi içinde bir rasyonalizmdi, diyalektik materyalist değildi;

22 Ayrıntılı bir analiz için bkz.: Walicki, age., s. 217-219.

23 Martin Malia, age., s.243.

24 Bkz.: V.İ. Lenin, “Herzen’in Hatırasına” (Pamiati Herzena), *Sotsial-Demokrat*, 25 Nisan 1912 ve G. Plehanov, “A. Herzen’in Felsefi Görüşleri” (Filosofskie vzgliadi Gertse-na), *Toplu Eserler*, cilt 23, s. 354-413.

diyalektik idealist ya da sol-Hegelci sıfatı ona daha uygun düşmekteydi. Herzen'e göre evreni yöneten akıl yasası son analizde "İdea" (fikir, düşünce, inanç) idi, tarihi yapan fikirlerdi, tersi değil. İnsanlar yanlış inanç ve yargılara sahip oldukları için gerici hükümetlerin kölesi olmuşlardı. Devrim, toplumsal ve ekonomik güçlerin giderek gelişmelerinin bir sonucu olmaktan çok aydınlanmanın bir sonucuydu. Dolayısıyla, insanların yaşam koşullarını değiştirmenin zorunlu ön koşulu onların kafalarının içini, kanaatlerini değiştirmekti, tüm siyasi çaba bu amaca yönlendirilmeliydi. Herzen'e göre 1848 yenilgisinin sebebi de devrime katılan aktörlerin kafalarının içindeki yanlış fikirlerdi.²⁵

1847: Yurtdışı ve Siyasi Göçmenlik

1846 yılının Mayıs ayında baba İvan Alekseyeviç Yakovlev 79 yaşında öldü, mirasının büyük kısmını Herzen'in annesi Luisa Haag'a ve Herzen'e bıraktı.²⁶ 1846'nın Mayıs ayında üzerindeki polis denetimi kalkınca Herzen hasta karısını tedavi ettirmek için yurtdışına çıkma izni almaya çalıştı. Aynı yılın Aralık ayında bu izin alındı, kendisine İtalya ve Almanya vizesi bulunan altı ay geçerli bir pasaport verildi. Herzen 19 (31) Ocak 1847 günü karısı, annesi ve üç çocuğu (7 yaşındaki Saşa, 3 yaşındaki doğuştan sağır ve dilsiz Kolya ve 2 yaşındaki Tata) ile birlikte Rusya'dan ayrıldı.²⁷ Arkadaşları konvoy hâlinde Moskova dışına, ilk posta istasyonuna kadar Herzen'in arabasına eşlik ettiler, orada şampanya kadehlerini kaldırarak göz yaşları içinde vedalaştılar. Büyük bir olasılıkla bir daha Rusya'ya dönemeyeceği düşüncesi Herzen'in de yolcu edenlerin de akıllarının ucundan bile geçmemiştir.

Berlin'de Kolya'ya özel bir doktor buldular, ancak durumun ümitsiz olduğunu anladılar. Aile burada ikiye bölündü, Haag ile Kol-

25 Geniş bilgi için bkz.: Martin Malia, age., s.250-251.

26 Herzen Rusya'ya dönmeyince I. Nikolay onun tüm mülkleri üzerine işlem yasağı koydurttu. Babasının daha önce iş ilişkisi içinde olduğu Rothschild ailesi araya girerek bu servetin önemli kısmını Herzen'e aktarmayı başardı.

27 Kış koşullarına göre yalıtılmış iki arabada altı kişi Herzen'in ailesi, ailenin geçimini üstlendiği iki kadın, öğretmen Karl Sonnenberg ve bir dadı olmak üzere on kişi vardı. Arıntılı bilgi için bkz.: E.H. Carr, age., I. Bölüm.

ya Stuttgart'a gitti, Herzen iki çocuğu ve karısı ile birlikte Almanya ve Belçika'nın çeşitli şehirlerinde bir süre vakit geçirdikten sonra 25 Mart 1847 günü Paris'e vardı. Anılarında Paris'i ilk görüşünü şöyle anlatır: “*Hôtel du Rhin'in ağır penceresini açtım, karşımda bir sütun duruyor... Demek sahiden Paris'teyim, rüyada değil, gerçekte! İşte Vendôme sütunu ve Barış Caddesi... Paris'te! Bu sözcük kulaklarımda 'Moskova' sözcüğünden hiç de daha az çınlamamıştır. Çocukluğumdan beri hep bu anı hayal ettim.*” (Toplu Eserler, cilt 10, s. 16)

Herzen anılarında Moskova'daki arkadaşlarını niçin terk ettiğini şöyle anlatır: “*İhtiyatsızca bir kendine güven ve hayata kibirli bir itimat duygusuyla sizi cesurca terk ettim. Derin bir sevgi ve ortak kederle birbirlerine bağlı, birbirlerine sınımsız kenetlenmiş küçük arkadaş topluluğundan aceleyle bağımı kopardım. Beni uzaklar, enginlik, açık mücadele ve özgür konuşma baştan çıkardı, bağımsız arena aradım, gücümü özgür bir ortamda denemek istedim.*” (Toplu Eserler, cilt 10, s. 25-26)

Herzen'in Paris'te ilk işi Bakunin, Sazonov ve Annenkov ile buluşmak oldu. Daha sonraki aylarda Prudon ile tanıştı, Herwegh ve Turgenyev ile buluştu. Gördüğü Paris'i hayalindeki, büyük olayların, devrimlerin, 1789 ve 1793'ün büyük liderlerinin, fikirler, hak hukuk, insan onuru için verilen dev mücadelelerin kenti Paris ile karşılaştırdı, ilk izlenimleri hayal kırıcıydı. Kahramanlık çağı geride kalmış, maddi çıkarlar bütün sınıfları esir almış, tüm diğer çıkarların önüne geçmişti.²⁸ 1847'nin Ekim ayında devrimci olayların cereyan ettiği İtalya'ya altı ay süren uzun bir seyahat yaptı, birçok İtalyan şehrini dolaştı. 2 Ocak 1848 günü Papa'nın anayasal hükümet kurma girişimlerini teşvik için Roma'da yapılan büyük mitingi izledi. Bir ay sonra Sicilya ve Napoli'de isyan başladı, Herzen olayları yerinde izlemek için Napoli'ye gitti.

Herzen bu yıllarda izlenim ve düşüncelerini “Mektuplar” adı altında yazmaya devam ediyordu. “Marigny Caddesi'nden Mektuplar”²⁹ başlığı altında yazdığı dört mektup (makale) 1847 sonbaharında *Sovremennik*'te yayımlandı. İlk iki mektupta Almanya

²⁸ Carr, age., s. 27 ve 31.

²⁹ Siyasi göçmenlik hayatında sık sık ev (bunlar genellikle lüks villa ya da ve şato türü evlerdi) değiştirmekle ünlü Herzen'in Paris'te kiraladığı ilk ev bu cadde üzerindediydi.

ve Fransa izlenimlerini, duyduğu hayal kırıklıklarını anlattı. Fonvizin ve Karamzin'in ünlü seyahat mektuplarına gönderme yaparak Rusya'nın kendi erdemleri olduğunu, her konuda Avrupa'yı taklit etmek zorunda olmadığını yazıyor, çürüyen burjuva sınıfını, yeni kurulan küçük burjuva, tezgâhtarlar dünyasını sertçe eleştiriyordu. Üçüncü mektupta proletaryanın [bununla geniş halk kitlelerini kastediyordu] doğal estetik erdemlerini övüyor, en büyük çürümenin işçi ve halkta değil, burjuvazinin alt kesimlerinde yaşandığını söylüyordu. Son mektupta parlamentoyu, hükümeti, muhalefeti, yargıyı ve basını şiddetle eleştiriyor, ortaya saçılan güncel skandalları sıralıyordu. Herzen'in Moskova'daki arkadaşları Granovski ve Botkin Rusya'daki demokratik harekete zarar verdiği gerekçesiyle Herzen'in bu, Batı ve burjuva eleştirilerine karşı çıkıyorlardı. Belinski Herzen'i savunmaya çalışıyor, bir yandan da burjuvazinin bazı kesimlerinin ilerici bir rol oynayabileceğini söylüyordu.

Herzen Aralık 1847 ile Mart 1848 arasında bu kez İtalya'dan "Via del Corso Mektupları" başlığı altında dört makale yazdı. Batı, özellikle Fransa konusundaki karamsarlığını, Roma ve Napoli'deki olayları, İtalyan izlenimlerini anlattığı bu mektuplarda da sürdürdü. Mektupların ilginç özelliği Herzen'in Rus köy komününün sosyalizm için temel işlevi görebileceğini ilk kez dile getirmesiydi. Sansür dolayısıyla *Sovremennik*'te yayımlanamayan bu Mektuplar 1850'de Almanca olarak "Fransa'dan ve İtalya'dan Mektuplar" adı ile yayımlandı.

Bu sırada Paris'ten devrim haberleri geldi, Louis-Philippe tahtı bırakmıştı (24 Şubat 1848). Herzen zaman kaybetmeden Mayıs ayında Paris'e döndü. Herzen, Bakunin gibi barikatların adamı değildi, onun tek silahı kalemiydi, ayrıca Avrupa'ya geleli daha yeni bir yıl olmuştu. Henüz çevresi dardı, dolayısıyla 1848 ve 1849 olaylarında belirgin bir rol oynayamadı. Fakat olayları yakından izledi, kanlı "Haziran Günleri" bastırılışında Annenkov ile birlikte sokağa çıkarak çatışmaları doğrudan izledi. Avrupa devrimlerinin birbiri ardına yenilgiyle sonuçlanması ve 2 Aralık 1851'deki Louis Napolyon darbesi ile Herzen burjuva devrimlerinden ve işçi sınıfı başkaldırısından ümidini iyice kesti. Devrimle ilgili düşüncelerini yukarıda söz ettiğimiz Paris ve Roma'dan yazılmış mektup biçimindeki